

KELETKUTATÁS

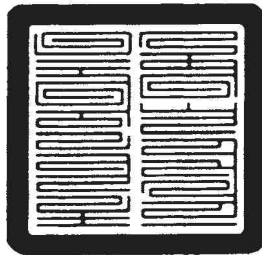
A Kőrösi Csoma Társaság folyóirata

2012. tavasz

Szerkeszti

DÁVID GÉZA ÉS FODOR PÁL

BIRTALAN ÁGNES, IVÁNYI TAMÁS ÉS SUDÁR BALÁZS
közreműködésével

BUDAPEST

A borítón:
Kazak adatközlők (Nalayh, Mongólia)
(Csáki Éva felvétele)

E számunk kiadását
az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága támogatta

Kiadja a Kőrösi Csoma Társaság, Budapest
Felelős kiadó: Iványi Tamás
Műszaki szerkesztés: Terjék Edina
Készült a Rocket Digitális Stúdióban

ISSN 0133-4778

Tartalom

TANULMÁNYOK

<i>Nagy Kornél: Az Iszfaháni-kódex és az armenisztika</i>	5
<i>Tóth Hajnalka: A karlócai béke és a Krími Kánság</i>	19
<i>Ormos István: Adalékok Pröhle Vilmos alakjához</i>	33
<i>Oláh Péter: A török és a magyar turanizmus kapcsolata a 20. század első felében</i>	67

MISCELLANEA

<i>Csorba György: Történész a történelem viharában: Karácson Imre az 1908–1911 közötti törökországi eseményekről</i>	87
<i>Csáki Éva: Terepmunkáimról</i>	103

KISEBB TÖRTÉNETI ADATOK

<i>Sudár Balázs: Egy török vers európai karrierje</i>	115
<i>Dávid Géza: Redzseb bin Abdullah tímár-birtoka</i>	125

SZEMLE

KÖNYVEK

<i>Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk. Hausner Gábor–Padányi József (Tóth Ferenc)</i>	129
---	-----

KRÓNIKA

<i>In memoriam Uray-Kőhalmi Katalin (1926–2012) (Voigt Vilmos)</i>	133
--	-----

Contents

STUDIES

<i>Kornél Nagy</i> : The “Isfahan Codex” and Armenian studies	5
<i>Hajnalka Tóth</i> : The Treaty of Karlowitz and the Crimean Khanate	19
<i>István Ormos</i> : Remarks on the life of Vilmos Pröhle	33
<i>Péter Oláh</i> : The relationship of Turkish and Hungarian Turanism in the first half of the twentieth century	67

MISCELLANEA

<i>György Csorba</i> : Historian in the tempest of history: Imre Karácson’s notes on the 1908–1909 events in Turkey	87
<i>Éva Csáki</i> : My fieldwork activities	103

MINOR HISTORICAL DATA

<i>Balázs Sudár</i> : A Turkish poem in Europe	115
<i>Géza Dávid</i> : Receb bin Abdullah’s <i>umar</i>	125

REVIEW

BOOKS

Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk. Hausner Gábor–Padányi József (<i>Ferenc Tóth</i>)	129
--	-----

CHRONICLE

In memoriam Uray-Kőhalmi Katalin (1926–2012) (<i>Vilmos Voigt</i>)	133
--	-----

TANULMÁNYOK

Nagy Kornél

Az Iszfaháni-kódex és az armenisztika

A magyar őstörténettel kapcsolatos történeti, néprajzi, kulturális antropológiai, nyelvészeti és régészeti kutatások mind a mai napig komoly vitákat gerjesztenek, amelyeknek a középpontjában az a kérdés áll, hogy a honfoglaló magyarság pontosan hol és hogyan alakult ki. Jelenleg a magyar őstörténet kutatása két egymástól merőben ellentétes világban zajlik. Az egyiket a minden részletre kiterjedő, hangsúlyosan az írott források és a régészeti leletek elemzésére, illetve a nyelvemlékek alapos vizsgálatára épülő tudományos módszer jellemzi. A másik világ elsősorban a mítoszokra épít. Képviselői figyelmen kívül hagyva az eddig elért tudományos eredményeket, negligálva vagy félreértelmezve a forrásokat, mindig arra az általuk tényként aposztrofált következtetésre jutnak, hogy a magyarság a világ egyik legrégebbi népe, az idők kezdete óta mindig is a magasrendű szakrális és szellemi kultúrát képviselte, és semmi köze sem volt a bécsi Habsburg udvar által erőltetett állítólagos finnugor őshöz. Mindenesetre tény, hogy ez a világ nem tűr ellentmondást, a tudományos kutatások eredményeit tényekkel alátámasztó bírálóikat hazafiatlanoknak, idegenszívűeknek vagy egyszerűen nemzetietlennek kiáltják ki.

A közelmúltban jelent meg a geológus Detre Csaba tollából az Iszfaháni-kódex „kiadása”.¹ A szerző vállalkozása egyszerre meghökkentő és figyelemfelkeltő. Detre Csaba írásában egy, az 5. században keletkezett és örmény írással lejegyzett kútfő megtalálásáról ad hírt, amely a hun nyelv szószedetét és egy terjedelmes, összefüggő szövegemléket is tartalmaz. A kódex az iráni Iszfahán városából származik – amely a 17. században a Szafavida Perzsia adminisztratív és kulturális központjaként szolgált –, és felbukkanásáig az iszfaháni örmény negyed Szent Kereszt-monostorának könyvtárában őrizték. Cikke elején Detre Csaba kitér arra is, hogy az Iszfaháni-kódexhez köze volt Schütz Ödönnek, a neves magyar armenista professzornak, tanítványának Verzár Istvánnak, valamint a turkológus Mándoky Kongur Istvánnak is.²

¹ A szerző említést tesz egy másik homályos eredetű kéziratról, az ún. Krétai-kódexről is. Elmondása szerint ez a dokumentum 700 körül született, és a Kárpát-medencében élő szkítákról nyújt információkat. Az iratot krétai szerzetesek állították össze, majd később, a 14–15. század folyamán máig tisztázatlan úton-módon örmény szerzetesek birtokába került, s a 17. században az iszfaháni Szent Kereszt-monostorba jutott. A szöveget egyébiránt görög betűkkel, a „hunok” nyelvén jegyezték le. Detre Csaba, Hun szavak, szövegek (Magyar fonetikus átírásban örmény és görög szövegek alapján). In: *Körösi Csoma Sándor és Kelet népei. Tanulmányok*. Szerk. Gazda József–Szabó Etelka. Kovászna, 2005, 55–85.

² Detre, *i. m.*, 55.

Az Iszfaháni-kódex nagyobb nyilvánosság elé tárása komoly hullámokat keltett a hazai közvéleményben. A dokumentum különösen az úgynevezett műkedvelő „kutatók” körében a magyar őstörténet egyik legfontosabb és legszakrálisabb forrásává és hivatkozási alapjává, mondhatni egyfajta szerencsehözö talizmánjává vált. A cikkben közölt forrással és szöszedettel kapcsolatban Detre Csaba arra a merész végkövetkeztetésre jut, hogy az örmény írásos hun nyelv és a mai magyar nyelv között a rokonság kétségbevonhatatlan, ezzel a finnugor nyelvrokonság elmélete megbukott.³

E kérdéskörben az armenisztika eddig nem szólalt meg. Hallgatása bizonyos szempontból tudatos volt, de minekutána az Iszfaháni-kódex időről-időre közbeszéd tárgyává válik, elérkezett a pillanat, hogy e tudományág képviselője is kifejtse véleményét. Jelen cikk abból a megfontolásból íródott, hogy körbejárja, megfelelő forráskritikával kezelje, illetve helyére tegye az Iszfaháni-kódexszel kapcsolatos armenisztikai kérdéseket.

A fent említett kézirattal kapcsolatban olyan problémákkal is foglalkoznunk kell, amelyekre a cikk szerzője egyáltalán nem tért ki. Az írásban például nem kap kellő hangsúlyt, hogy pontosan mikor és hogyan került a kódex Iszfahán városába. Nem ismert az sem, hogy korábban hol őrizték Örményországban, ha egyáltalán ott őrizték. Másfelől nincs kellőképpen tisztázva az sem, hogy hogyan és mikor kerültek a hunok az örmények látókörébe, jelenleg ugyanis hiányosak az ismereteink arról, hogy milyen viszony alakult ki a két nép között. Ráadásul azt is vizsgálni kell, hogy valójában mit jelentett a hunokat jelölő szó az örmény krónikairódalomban és a korabeli örmény nyelvben.

Mielőtt részletezném ezeket a kérdéseket, fontosnak vélem tisztázni Schütz Ödön (1916–1999) armenista professzornak az Iszfaháni-kódexszel kapcsolatos szerepét. Először is egy általános gondolat kívánkozik ide: a magam részéről kifejezetten méltatlannak gondolom, hogy személye belekeveredett ebbe a – mint látni fogjuk – tudományosan nehezen igazolható, zűrzavaros és bizonytalan kérdésbe. Már csak azért is, mert nagy bánatunkra, Schütz Ödön 1999 óta nincs közöttünk, és már nem tud megszólalni az ügyben. Hasonlóképp vélekedem Mándoky István és Verzár István esetében is, akik sajnos szintén nincsenek már velünk.

Detre Csaba írásában Schütz Ödön munkásságára hivatkozik, illetve személyéhez köti az Iszfaháni-kódex megtalálását, amelyet elmondása szerint a neves magyar kutató az 1970-es évek második felében bocsátott a rendelkezésére.⁴ Először is ismereteim szerint Schütz Ödön soha nem folytatott Iszfahánban tudományos kutatásokat, sőt, soha nem is járt Iránban. Másodsor: bár kedves kollégámmal, Zsigmond Benedekkel együtt kezeltük Schütz Ödön professzor hagyatékát, abban egyetlenegyszer sem találkoztunk olyan dokumentummal,

³ Detre, *i. m.*, 85.

⁴ Detre, *i. m.*, 55, 57.

jegyzettel, gyűrött kézirattal vagy papírdarabkával, amely ezzel a forrással foglalkozott volna, vagy bármilyen módon alátámasztotta volna a kézirat létezését. Ugyanakkor Schütz Ödön tudományos munkásságának ismeretében elmondható, hogy ha a neves magyar tudós valóban rábukkant volna egy ilyen típusú dokumentumra, akkor magas szintű armenisztikai és turkológiai képzettségéből adódóan biztosan behatóan tanulmányozta volna azt. Továbbá, ha a kódex valóban komoly tudományos szenzációval kecsegtetett volna, nyilvánvaló, hogy felfedezését Schütz Ödön kellő alapossággal és körültekintéssel a tudományos közvélemény elé tárta volna. Hozzá kell tennünk: ha nem tartotta volna hitelesnek a dokumentumot, arra is nagy valószínűséggel felhívta volna a tudományos közvélemény figyelmét.

Az Iszfaháni-kódexszel kapcsolatban kulcsfontosságúnak vélem tisztázni az örményeknek Iszfahán városában történő megjelenésének, illetve a Szent Kereszt-monostor létezésének kérdését. Az 1606. évi zsitvatoroki béke megkötése előtt két évvel I. (Nagy) Abbász (1587–1629) perzsa sah általános támadás indított az Oszmán Birodalom ellen. A hadjárat sikeresnek bizonyult: a perzsa hadsereg elfoglalta Tebriz városát és a mai Ararát-medencét, majd fokozatosan bekebelezte a ma Törökország területén fekvő nyugati örmény területeket. A perzsa hadak végül a Van-tóig, illetve Erzurum városáig nyomultak előre.⁵ I. Abbász elfoglalta az akkor többségében örmények által lakott Nahicseván (Naxijewan)⁶ tartományt és annak központját, Dzsulfa (Júla) városát, majd tíz hónapi ostrom után sikeresen bevette az Ararát-medence székhelyét, Jerevánt (akkori nevén Erivánt).⁷

Azonban az utánpótlás akadozása miatt a sah nem tudta teljes egészében megtartani az újonnan elfoglalt területeket. Egy esetleges oszmán ellenoffenzívától tartva visszavonult Kelet-Anatóliából; minden útjába eső falut a földdel tett egyenlővé, felégetette a termőföldeket, az örmény őslakosságot pedig erőszakkal Perzsiába telepítette át.⁸

Az örmények elhurcolása az Ararát-medencéből végérvényesen átalakította a térség etnikai képét: az 1604. évi áttelepítés eredményeképpen a keleti-örmény

⁵ *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti Dawriřec' uoy* [Ařak' el Dawriřec' i vardapet története]. Ařx. Lewond Sarkawag. Vařarřapat, 1896, 207–209; Schütz Ödön, Örmények kitelepítése Perzsiába. Az 1604-es „nagy szürgün”, örmény források alapján. *Keletkutatás* 1988. ősz, 57.

⁶ Jelen közleményben az örmény (klasszikus, illetve közép-örmény, modern keleti és nyugati örmény dialektus) nevek, szavak és fogalmak esetében – néhány kivételtől eltekintve (pl. katolikosz, Dzsulfa) – a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (Association Internationale des Études Arméniennes) által meghatározott tudományos átírási rendszert használom.

⁷ *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti*, 53; *Step' anosi Rořk' ay Žamanakagrut' iwn kam tarekank' ekelec' akank'* [St'epanos Rořk' ay Kronológiája, avagy egyházi aneletek]. Ařx. Hamazasp Oskean. Wien, 1964, 168–169.

⁸ *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti*, 78–79; Aram Abrahamyan, *Hamařot urvagic hay galt' avayreri patmut' yan* [Az örmény kolóniák történetének rövid vázlatja]. I. Erewan, 1964, 253.

területek lakossága körülbelül a felére csökkent. Helyükre a perzsa hatóságok elsősorban azeriket és kurdokat telepítettek.⁹

Pontos adataink nincsenek arról, hogy mennyi örményt hurcoltak el; a leg-hihetőbbnek az örmények körében hittérítői tevékenységet folytató portugál Ágoston-rendi szerzeteseknek a Szentszékhez eljuttatott jelentéseit tarthatjuk. Ők hozzávetőlegesen 60 ezer családról emlékeztek meg.¹⁰ Az itáliai karmelita missziók – nem kis túlzással – 400 ezer családról tudósítottak.¹¹ A mai történet-tudomány a kitelepítettek lélekszámát 350 ezer főre becsüli. Közülük hozzáve-tőlegesen 10 ezer főt tett ki azon nahicseváni örmények száma, akik a 16. század végén az olasz obszerváns ferences, domonkos, jezsuita és theatinus szerzetesek misszióinak eredményeképp áttértek a római katolikus hitre.¹²

I. Abbász sahot az örmények kitelepítésének kérdésében nemcsak stratégiai, hanem gazdaságpolitikai megfontolások is vezérelték. A perzsa uralkodónak ugyanis feltett szándéka volt, hogy felvirágoztassa Perzsia nyersselyem kereskedelmét, márpedig ezen üzletágban az örmények igen tehetségesnek bizonyultak. A nahicseváni Dzsulfa városának lakosságát már az 1604. évi perzsa hadjáratot megelőzően is pezsgő kereskedelmi élet jellemezte, amelynek eredményeképpen számos kereskedőfamília igen jelentős vagyonra tett szert.¹³ Ezért a sah a város mintegy 10 ezer főre rugó örmény lakosságát Iszfahánnak a Zänderud folyó túlsó partján lévő, új negyedébe telepítette át. A negyedet, melyet a korábbi lakó-hely után Új-Dzsulfának (Nor Ĵulfa) neveztek el, a perzsa udvar jelentős kiváltsá-gokkal támogatta.¹⁴ Ezek közül az volt a legfontosabb, hogy az új-dzsulfai örmé-nyeknek egész Perzsia területére monopóliumot adott a nyersselyem kereskede-lemre. A 17. század első évtizedeiben a nyugati utazók és a szentszéki misszi-onáriusok már egy 30 ezer fős, gazdag örmény közösségről számolnak be itt.¹⁵

Az áttelepítetteknek a perzsa udvar ezen túlmenően komoly vallási kiváltsá-gokat is biztosított, sőt, 1615-ben az örmény egyházfői székhelyről elho-zatta legszentebb ereklyéjüket, Világosító Szent Gergely jobbját, amelyet az

⁹ *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti*, 30–35, 88–91; *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVIIth and XVIIIth Centuries*. I. London, 1939, 97–98.

¹⁰ *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti*, 55–65; Lewon Danielyan, *Ařak' el Dawriřec' u ergě orpes Sefyan patmut' yan skzbnatbyur* [Ařak' el Dawriřec' i munkája mint a Szafavida korszak történeté-nek legalapvetőbb forrása]. Erewan, 1978, 105; Edmond Schütz, *An Armeno-Kipchak Document of 1640 from Lvov and its Background in Armenia and in the Diaspora*. In: *Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers Concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*. Ed. by György Kara. Budapest, 1987, 257.

¹¹ *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti*, 92; *A Chronicle of the Carmelites*, 99–100. Ld. erről még: Schütz, *Örmények kitelepítése*, 58.

¹² *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti*, 72–74; *A Chronicle of the Carmelites*, 157.

¹³ *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti*, 12–14, 42–45, 55–65, 72–74; Schütz, *An Armeno-Kipchak*, 257–259; Uő, *Örmények kitelepítése*, 59.

¹⁴ *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti*, 133, 148; Schütz, *An Armeno-Kipchak*, 261–263.

¹⁵ *Patmut' iwn Ařak' el vardapeti*, 67; Schütz, *An Armeno-Kipchak*, 262.

akkor épülő székesegyházban kívánt elhelyezni.¹⁶ Ez lett a későbbi Szent Szüzek-székesegyház (Surb Hrip'simē ew Gayanē),¹⁷ amelyhez hamarosan monostor-komplexumot építettek, iskolákkal, szkriptóriummal és könyvtárral egyetemben. A katedrális az örmények a mai napig csak úgy hívják, hogy Monostor, saját nyelvükön: *Vank'*. A székesegyházat a perzsa udvar örmény egyházfői központnak szánta.¹⁸ Az említett főtemplomon kívül a negyedben tucatnyi örmény apostoli rítusú templom épült, például a Betlehem-templom, a Világosító Szent Gergely-templom, Szent György-templom, Jereván-templom és mások. Sőt, Új-Dzsulfában a katolikus hitű örményeknek is legalább két templomuk volt (Szűz Mária-templom, Szent Awedik-templom), ahol többek között a Szentszék által delegált hittérítő papok is tevékenykedtek.¹⁹

Detre Csaba állításával ellentétben Iszfahán Új-Dzsulfa negyedében Szent Kereszt néven sem templomot, sem monostort nem találunk, s egykori létéről sem tudunk. A Szent Kereszt-templom és monostor létezésével felmerülő problémának van némi missziótörténeti vonatkozása is: az Apostoli Szentszék missziókat koordináló intézménye, a Hitterjesztés Szent Kongregációja (Sacra Congregatio de Propaganda Fide) 1622. évi alapítása óta kiemelten kezelte az anyaországi és a diaszpórában élő örmények rekatolizálását.²⁰ A nevezett intézmény Rómában található történeti levéltára valósággal dúskál az örmény témájú misszionáriusi jelentésekben, már csak azért is, mert az anyaországi és a Perzsiába telepített örmény egyház vezetőinek egy jelentős csoportja Melkiszedek (Melk'isēt' Garneč'i) (1593–1627) ellenkatholikosz vezetésével a 17. század elején egyházi unióra lépett a római katolikus egyházzal.²¹

A missziós intézmény hivatalos gyűlései (Congregazione Generale) közötti kisebb informális ülések, az úgynevezett kongresszusok iratai (Scritture riferite

¹⁶ *Patmut' iwn Aṙak'el vardapeti*, 306–308, 325–327; Schütz, *An Armeno-Kipchak*, 264; Uő, *Örmények kitelepítése*, 59.

¹⁷ A két szent szűz a legendárium szerint még a Diocletianus-féle keresztényüldözések idején menekült Örményországba, s az akkor még pogány III. Trdat (287–330) örmény király kínóztatva őket halálra a 3. század végén. Kultuszuk Örményországban nagyon korán elterjedt, sirhelyük csakhamar az örmények egyik legfontosabb zarándokhelyé vált Ęjmiacinban, melyek fölé két monumentális templomot is emeltek az 5. illetve a 7. században. Erről ld. még: *Agat' angelay Patmut' iwn Hayoc'* [Agat' angelos: Örményország története]. Ašx. Aram Ter-Lewondyan. Erewan, 1983, 84–87, 90–91, 96–99.

¹⁸ I. Abbász sah 1604. évi hadjárata során magával hurcolta Ęjmiacini székhelyéről V. Dávid (Dawit' Valaršapatec'i) katholikoszt (1587–1629), akit élete végéig Iszfahánban házi őrizetben tartott. *Patmut' iwn Aṙak'el vardapeti*, 218–219; *A Chronicle of the Carmelites*, 101, 160–161; *Step'anosi Rošk'ay*, 170; Schütz, *An Armeno-Kipchak*, 269–270.

¹⁹ *A Chronicle of the Carmelites*, 191; John Carswell, *New Julfa*. Oxford, 1968, 74–80, 84–86; Schütz, *An Armeno-Kipchak*, 280–281; Uő, *Örmények kitelepítése*, 59.

²⁰ A missziós intézmény alapításáról röviden ld. Molnár Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon*. I. (1572–1647). (Humanizmus és reformáció, 26.) Budapest, 2002, 199–202.

²¹ *Patmut' iwn Aṙak'el vardapeti*, 214–228; *Step'anosi Rošk'ay*, 171; Schütz, *An Armeno-Kipchak*, 277.

nei Congressi) felbecsülhetetlen értékűek a perzsiai örmény missziók történetének szempontjából. A kongresszusok – melyeken az intézmény bíboros-prefektusa, címzetes érseki (*in partibus infidelium*) címet viselő titkára, illetve a pápai kúria néhány befolyásos bíborosa a katolikus missziókhoz kapcsolódó, elsősorban logisztikai eredetű kérdésekről és problémákról tanácskozt²² – örmény témájú iratsorozataiban (*Fondo Armeni*) több ezerre rúgnak a perzsiai, ezen belül az iszfaháni örményekről szóló jelentések. Az iszfaháni örmények körében tevékenykedő jezsuita, ágoston-rendi, karmelita, kapucinus, „rabkiváltó” trinitárius, domonkos-rendi, obszerváns ferences, minorita (konventuális ferences) és theatinus szerzetesek a 17–18. században kéthetenkénti-havi rendszerességgel küldtek jelentéseket hittérítői tevékenységükről,²³ Többek között részletesen leírták, hogy az iszfaháni örmény negyedben hány örmény templom van, melyikhez kapcsolódik iskola és monostor, milyen rítusúak (unitus azaz katolikus vagy örmény apostoli), melyik szent nevét viselik, milyen a felszerelésük és hogy van-e könyvtáruk. Ezek a jelentések egybehangzóan cáfolják, hogy Iszfahán örmények által lakott Új-Dzsulfa negyedében Szent Kereszt (Surb Xaç’, Sancta Crux, Santa Croce) néven templom vagy monostor létezett volna.²⁴

Elképzelhető azonban, hogy a tisztelt szerző esetleg a Van-tó szigetén található ałt’ amari (ma Aktamar, Törökországban) Szent Kereszt örmény székesegyházra kívánt utalni. Ez már csak azért is lehetséges, mert Detre Csaba megemlíti, hogy a kódexet Iszfahánba kerülése előtt egy, a Van-tó közelében lévő titkos rejtkehelyen őrizték, és feltehetően – legalább is Detre Csaba állítása szerint – I. Abbász sah örmény tanácsadóinak javaslatára szállították el a Szafavida Perzsia fővárosába.²⁵

Mindenesetre tény, hogy Ałt’ amar szigetén létezik egy Szent Kereszt nevet viselő templom, amelynek története azonban nem az 5. században, hanem jóval később kezdődik. A Van-tó szigetének kiváló védelmi lehetőségeire felfigyelt az örmény Arcruni főnemesi klán, s a 9. század végén önálló feudális államot alapítottak Vaspurakan tartományban, amely idővel hercegségből királysággá emelkedett.²⁶ I. Gagik Arcruni király (908–943) 915–921 között éppen Ałt’ amar

²² *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1718)*. I. Ed. by György István Tóth. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma, Fontes, 4.) Róma–Budapest, 2002, 62.

²³ Jelenleg terjedelmi okokból csak a legfontosabb kútfők adatait közlöm. APF (= Archivio storico della Sacra Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Roma, Olaszország) SC (= Scritture riferite nei Congressi) *Fondo Armeni*. Vol. 2. Fol. 93r–94r, Fol. 101r–v, Fol. 107r–108v, Fol. 252r, Fol. 266r. Ld. még: Schütz, Örmények kitelepítése, 60–61.

²⁴ Ld. többek között az alábbi szentszéki jelentésüket: APF SC *Fondo Armeni* Vol. 2. Fol. 192r–197v, APF SC *Fondo Armeni* Vol. 3. Fol. 123r–v.

²⁵ Detre, *i. m.*, 56.

²⁶ Ld. erről röviden: Lucy Der Manuelian, Ałtamar. In: *Dictionary of the Middle Ages*. I. *Aachen–Augustinism*. Ed. by Joseph R. Strayer. New York, 1982, 220–221.

szigetén építette fel új rezidenciáját.²⁷ A 10. századi örmény történetíró, T’ovma Arcruni krónikájából tudjuk, hogy a munkálatokat egy bizonyos Manuël nevű építőmester irányította.²⁸ A palotához egy hatalmas, kör alakú templom, úgynevezett rotunda is épült, amely I. Gagik király magántemplomaként funkcionált: 921-ben szentelte fel Szent Kereszt néven V. „Történetíró” János (Yovhannēs Patmič’ Drasxanakertac’i) örmény katolikosz (899–931).²⁹ A király uralkodásának idején a sziget az örmény egyházfő, a katolikosz székhelye is lett (928–947),³⁰ s Alt’amar a 11. század közepéig a középkori egyházi és világi örmény kultúra egyik legfontosabb központjává nőtte ki magát. Az 1045. évi bizánci megszállást követően azonban elvesztette világi jelentőségét, a későbbiek során monostorként, illetve püspöki székhelyként működött. A palotát, illetve a templomot a bizánciak, a szeldzsukok és a mongolok többször is kifosztották, ennek ellenére a helyiség egyháztörténeti jelentősége a 12. században tovább nőtt: Alt’amar 1113-ban ellenkatolikoszáttá vált, mert nem ismerte el az akkor legitim módon megválasztott III. Gergely (Grigor Pahlawuni) egyházfőségét (1113–1166). Ennek révén 1895-ig önálló maradt, és csak akkor egyesült újra az eĵmiciacini katolikosz vezette örmény apostoli egyházzal.³¹

De térjünk rá a másik kérdéskörré! Tanulmányom elején említettem, hogy az Iszfaháni-kódexszel kapcsolatos írásban nincs tisztázva a hunok örményországi megjelenése. A kérdés megértéséhez röviden ki kell térnünk az örmény krónika-irodalom születésére, amely éppen a hunok európai és kaukázusi megjelenésével egy időben fejlődött ki. Az 5. század elején a Szent Mesrop Maštoc’ apát által megalkotott önálló örmény írásbeliségnek köszönhetően néhány év leforgása alatt hatalmas fejlődésnek indult az örmény kultúra. A Szentírás (*Astuacašunč’*) lefordítása után tucat számra születtek a Szentírás-magyarázatok, amelyekhez szorososan kötődtek a korai görög, szír és latin egyházatyák (patrisztikus) munkáinak fordításai is. Ezeket követték a szentek és mártírok életrajzai, illetve a tévelygések ellen írott munkák. Az 5. század közepén jött létre az önálló örmény krónika-irodalom. A szerzők kezdetben – a 6. század közepéig – külhoni, elsősorban klasszikus görög–latin mintákat követtek, a 6. századtól kezdve azonban komoly figyelmet szenteltek a korabeli Örményországgal határos területe-

²⁷ T’ovma Arcruni ew Ananun, *Patmut’iwn Tann Arcruneac’* [T’ovma Arcruni és Ismeretlen Folytatója: Az Arcrunida-ház története]. Ašx. Vardan Vardanyan. Erewan, 1985, 414–425; *Yovhannu Kat’olikosi Drasxanartac’uoy Patmut’iwn Hayoc’* [Yovhannēs Drasxanakertac’i Kat’olikos: Örményország története]. Ašx. Gagik T’osunyan. Erewan, 1996, 178.

²⁸ T’ovma Arcruni, *i. m.*, 460–461.

²⁹ *Yovhannu Kat’olikosi*, 181.

³⁰ T’ovma Arcruni, *i. m.*, 516, 523–525.

³¹ *XV dari hayeren jeĵagreri yišatakaraner* [15. századi örmény kéziratok „kolófonjai”]. Ašx. Lewon Xaç’ikyan. III. Erewan, 1967, 175–178; Małak’iay Örmanean, *Hayoc’ ekelec’in* [Örményország egyháza]. (Reprint) Erewan, 1993, 69–74, 95–100.

ken zajló események leírásának is.³² Figyelembe véve azt a történetileg el nem hanyagolható tényt, hogy Örményország mindig is a világbirodalmak ütközőzónájában feküdt, a krónikáírók nem kerülhették el, hogy részletesen ne írjanak az ország szomszédságában lezajlott eseményekről, amelyek mindig érzékenyen kihatottak az örménység sorsára. A klasszikus hatás a 6. század közepére teljesen eltűnt, az örmény krónikáirodalom önálló útra lépett, mondanivalójában és stílusában kimondottan a leíró, narratív és informatív jelleg került előtérbe.³³ A változásnak elsősorban egyházpolitikai okai voltak, ugyanis a fent említett korszakban az ún. „khalkédóni schismának” köszönhetően az örmények tudatosan eltávolodtak a klasszikus görög–latin történetírói hagyományoktól, amely számukra megegyezett az akkor még egységes görög és latin egyetemes ortodoxiával.³⁴ Az örmények és hunok viszonyát ebben a történeti, illetve irodalomtörténeti kontextusban kell elhelyezni, vizsgálni és elemezni.

A krónikák szerint a nomád hunok Örményországban a kereszténység felvételével szinte egy időben, a 4. század elején jelentek meg.³⁵ Ezen állítás hitelességét azonban nehéz bizonyítani, mivel az önálló örmény írásbeliség csak az 5. század elején született meg, így a 4. századi történéseket csak jó száz évvel később örökítették meg. Nincs tehát olyan örmény krónika, amely szilárdan alátámasztaná a hunok jelenlétét a 4. században a kaukázusontúli régióban. Ráadásul a 10. század végétől kezdve az örmény krónikáírók minden északról betörő, illetve a Kaukázus északi oldalán nomadizáló népességet hunnak (*hon*) neveztek. Ezért az e korszakból származó, hunokkal kapcsolatos megállapításokat komoly fenntartással és megfelelő forráskritikával kell kezelni.

Az örmény krónikák a hunokról először a 375–395 közötti periódusra vonatkozóan emlékeznek meg. Elsősorban Łazar Parp’ec’i és Elišē 5. században született krónikáit kell kiemelni, amelyek középpontjában az örménységnek az elnyomó szászánida Perzsia elleni, a vallásszabadságért folytatott harca állt. Ennek kapcsán említik, hogy a hunok már az első komolyabb, 375 körül lezajlott betörésük alkalmával a Kaukázuson túli területeken telepedtek le.³⁶ Ezenfelül Łazar Parp’ec’i az örmények Siwnik’ tartományban (Kelet-Örményország) vezetett hadjáratai kapcsán leírta, hogy a hunok a kaukázusi Albánia (Ałuank’) tőszomszédságában éltek. Kijelentését a kutatók többsége hitelesnek

³² Robert W. Thomson, *The Writing of History: The Development of the Armenian and Georgian Traditions*. In: *Il Caucaso: Cerniera fra culture dal Mediterraneo alla Persia (Secoli IV–XI)*. A cura di Enrico Modestò. (Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull’alto medioevo, XLIII/1.) Spoleto, 1996, 493–494.

³³ Nina Garsoian, *L’Église Arménienne et le Grand Schisme d’Orient*. (Corpus Christianorum Orientalium Vol. 574. Tomus, 100.) Lovani, 1999, 45–134.

³⁴ Garsoian, *i. m.*, 399–409.

³⁵ Gabriella Winkler, *An Obscure Chapter in Armenian Church History (428–439)*. *Revue des études arméniennes* N. S. 19 (1985) 85–180; Garsoian, *i. m.*, 75–83.

³⁶ Elišē, *Vasn Vardanay ew Hayoc’ paterazmin* [Vardanról és Örményország háborújáról]. Ašx. Elia Ter-Minasyan. Erewan, 1989, 22–23.

fogadta el.³⁷ Elišē történetíró munkáját viszont a kutatások már kevésbé tartották megbízhatónak. Először Nersēs Akinean, majd Robert W. Thomson és végül a magyar Czeglédy Károly is amellelt történeti munkáját, hogy Elišēnek a 449–451. évi örmény szabadságharcról szóló történeti munkája legalább egy évszázaddal később íródott, illetve akkor állították össze Elišē név alatt.³⁸ Tulajdonképpen a már említett Lazar Parp'ec'inek az 5. század második felében készült írását dolgozták össze a 6. század második felében történt örményországi politikai eseményekkel. Amennyiben tehát hihetünk Lazar Parp'ec'i értesüléseinek, akkor tényként kell elfogadnunk, hogy a hunok valóban Örményország tőszomszédságában éltek, és időnként beavatkoztak az ország zűrzavaros történetébe.³⁹

A 7. században keletkezett, és Sebēos püspöknek tulajdonított örmény krónika második könyve is röviden említi az 5. században a Kaukázusban élt hunokat és örményországi betörésüket, de a hunok lakóhelyéről és a támadás irányáról hallgat.⁴⁰

Az örmény történetírás egyik legvitatottabb alakja Movsēs Xorenac'i, akinek hitelességéről az armenisztikában ugyancsak megoszlanak a vélemények. Művét egyes kutatók az 5., míg mások a 9. századra teszik, amikor is az ő neve alatt állítottak volna össze a szerzetesek egy *Örményország története* (*Patmut'iwñ Hayoc'*) című munkát.⁴¹ Mindenesetre az ő nevével fémjelezve került elő egy fontos, a 7. század második feléből keltezett krónika. Eszerint a mai Derbendi-kaputól északra volt a hunok országa (*erkir Honac'*), amelynek székhelye Varac'an városa volt.⁴² Figyelmet érdemel, hogy a Xorenac'i neve alatt összeállított munka a hunt nem általánosító népnévként használta, hiszen rengeteg kaukázusi nomád nép szerepel a műben.⁴³ Xorenac'ihoz hasonlóan egy másik, 8. században élt örmény történetíró, Lewond vardapet (*vardapet*: a

³⁷ *Lazaray Parp'ec' uoy patmut'iwñ Hayoc' ew t'ult'ar Vahan Mamikonean* [Lazar Parp'ec'i: Örményország története és Vahan Mamikonean örmény főúrhoz írott levele]. Ašx. Bagrat Ulubabyan. Erewan, 1982, 154–155.

³⁸ Nersēs Akinean, *Elišē Vardapet ew iwr Patmut'iwñ Hayoc' Paterazmin. K'nnakan usumnasirut'iwñ* [Elišē vardapet és az ő története az örmények háborújáról. Forráskritikai vizsgálat]. Wien, 1932, 77–79; *Elishe. History of Vardan and the Armenian War*. Ed. and trans. by Robert W. Thomson. Cambridge (Mass.), 1982, 3–28; Czeglédy Károly, Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. (Budapest Oriental Reprints, Series A, 3.) Budapest, 1985, 292; Elišē, *i. m.*, 140–141, 148–151, 156–157, 188–189, 256–257, 270–271.

³⁹ *Lazaray Parp'ec' uoy*, 196–201.

⁴⁰ *Patmut'iwñ Sebēosi* [Sebēos püspök története]. Ašx. Geworg Abgaryan. Erewan, 1979, 87–88; *The Armenian History Attributed to Sebeos*. I. Trans. and eds. by Robert W. Thomson–James Howard-Johnson–Tim Greenwood. (Translated Texts for Historians, 31.) Liverpool, 1999, 66, 70, 87–88.

⁴¹ Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*. Trad. and ed. by Robert W. Thomson. Cambridge (Mass.), 1978, 8–10, 12, 82. Erről ld. bővebben: *Histoire de l'Arménie par Moïse de Khorène*. Trad. et éd. Jean-Pierre Mahé. Paris, 1993, 9–91; Thomson, *i. m.*, 507.

⁴² Movsēs Xorenac'i, *Patmut'iwñ Hayoc'* [Örményország története]. Ašx. Mik'ayēl Abelean–Suren Yartut'iwneanc'. (Reprint) Erewan, 1991, 231.

⁴³ Movsēs Xorenac'i, *i. m.*, 340.

teológia tudósa) is hunoknak nevezi a kaukázusi hunokat. Az arabok 716. évi derbendi hadjárata kapcsán említette meg őket, amikor a kazároktól kértek katonai segítséget a földjükre betörő muszlimok ellen.⁴⁴

A 10. század közepén működött Movsēs Dasxuranc’i (vagy másik nevén Movsēs Kałankatuac’i),⁴⁵ aki a kaukázusi Albánia történetét írta meg korabeli klasszikus örmény nyelven az ország megtérésétől saját koráig (948).⁴⁶ Krónikájának második könyve felbecsülhetetlen értesülésekkel szolgál, ugyanis több passzust szentelt a – kereszténység örmények általi felvételét követően – fokozatosan elarmenizálódó albánok és a kaukázusi hunok kapcsolatának. A 39–45. fejezetben részletesen megemlékezett egy Israyēl nevű örmény missziós püspökről, akit 680 körül III. Izsák (Sahak Jorop’orec’i) örmény katolikosz (677–703) küldött ki a hunok megtérítésére.⁴⁷ Ők a Derbendi-szorostól északra éltek, fejedelmüket örmény átirással Alp-Ilut’uērnek nevezték.⁴⁸ Czeglédy Károly Movsēs Dasxuranc’i alapján kiemelte ezeknek a hunoknak a kazároktól való függőségét, s velük igyekezett összefüggésbe hozni a nevezett örmény történetíró által említett *šat xazr* méltóságnevet, illetve a két hun vezér titulását (*Awči tarxan* és *Xursan irt’gin*).⁴⁹ Nem kérdéses, hogy ezek ó-török eredetű méltóságnevek. Movsēs Dasxuranc’i végül is Israyēl örmény püspök missziója kapcsán rengeteg értékes és érdekes adattal szolgált a hunok hitvilágáról, főistenük kultuszáról (*T’angri xanról*) és a sámánizmusról.⁵⁰

Vitathatatlan tény, hogy az örmény források egyöntetűen megerősítették a hunok kaukázusi jelenlétét az 5–8. században, akik körében a 7. század vége felé az örmény apostoli egyház missziókat kívánt folytatni. Ez utóbbinak az eredményéről azonban nincsenek megbízható adataink. Ráadásul a klasszikus örmény nyelven írott kútfők semmilyen információt nem szolgáltattak a hunok által beszélt nyelvről sem, alig néhány méltóságnév és legfőbb istenség elnevezése szerepel bennük – amelyek ó-török eredetűek.

A műkedvelő őstörténészek gyakorta és előszeretettel hivatkoznak az örmény *yoyn/hoy*n (ejtsd: hujn) népnévre, és a *Yoynk’/Hoynk’* (ejtsd: Hujnk) ország (*erkir Yunac’/Hunac’*) elnevezésre, melyeket mindenféle vizsgálat nélkül a hunokkal

⁴⁴ Lewon vardapet, *Patmut’iwn* [Történelem]. Ašx. Karen Šahnazarean. P’ariz, 1857, 131–132, 144–145. Erről ld. még röviden: Czeglédy, *i. m.*, 284.

⁴⁵ A továbbiakban a nevezett történetíróra a közérthetőség és az átláthatóság kedvéért a Movsēs Dasxuranc’i elnevezést használom.

⁴⁶ Nersēs Akinean, Movsēs Dasxuranc’i (koč’uac Kałankatuac’i) ew ir Patmut’iwn Ałuanic’ [Movsēs Dasxuranc’i, vagy más néven Kałankatuac’i és a kaukázusi Albániáról írott története]. *Handēs Amsorea 1* (1953) 13–15; *The History of the Albanians by Movsēs Dasxuranc’i*. Trad. and ed. by Charles J. F. Dowsett. (London Oriental Series, 8.) London, 1961, XV–XX.

⁴⁷ Movsēs Dasxuranc’i, *i. m.*, 152–159.; Movsēs Kałankatuac’i, *Patmut’iwn Ałuanic’ ašxarhi* [A kaukázusi Albánia története]. Erewan, 1983, 201–213, 218–220.

⁴⁸ Movsēs Dasxuranc’i, *i. m.*, 160; Movsēs Kałankatuac’i, *i. m.*, 232, 248.

⁴⁹ Movsēs Dasxuranc’i, *i. m.*, 166–171; Movsēs Kałankatuac’i, *i. m.*, 260; Czeglédy, *i. m.*, 285.

⁵⁰ Movsēs Dasxuranc’i, *i. m.*, 156; Movsēs Kałankatuac’i, *i. m.*, 241; Czeglédy, *i. m.*, 285.

azonosítanak. A középkori örmény forrásokban valóban nagyon gyakran használják e két fogalmat, jelentésük azonban nem függ össze sem a hun népnévvel, sem országuk elnevezésével. A klasszikus örmény nyelvű (*grabar*) *yoyn* kifejezés az 5. században (azaz az önálló örmény írásbeliség születésekor) a görögségre vonatkozott, a későbbiekben pedig a rómaiakat és bizánciakat is gyakorta ezzel az általánosító névvel illették. A *Yoynk'*/*Hoynk'* elnevezés pedig eredendően az ókori Hellászt jelölte, a későbbi krónikában pedig a Római és Bizánci Birodalmat értették alatta. Sőt, a modern örmény nyelv (*ašxarhabar*) a mai Görögországot *Hunastannak* nevezi. A *yoyn/hoyn* voltaképpen a görög *ión* népnév átvétele, amely minden valószínűség szerint már jóval az önálló írásbeliség keletkezése előtt átkerült az örmény nyelv szóincsébe.

Ezzel szemben az örmény krónikák a hunokat *honnak*, országukat pedig *Honk'*nak vagy *Honastannak* nevezik. Ahogyan feljebb már utaltam rá, később, a 10. század végétől kezdve ezzel a nép- és ország névvel illették a Kaukázus északi előterében nomadizáló egyéb sztyeppei népeket és államalakulataikat is.⁵¹

Végezetül vessünk egy pillantást az Iszfaháni-kódex szöszedetére! Számmomra első, második és sokadik olvasatra is zavarosnak, kétségesnek és egyelőre ellenőrizhetetlennek tűnik.

Tény, hogy történelmük során az örmények – főleg a diaszpórákban élők – számos alkalommal kényszerültek nyelvcsereire, és saját írásukkal jegyezték le más nyelveket, valamint ezek alapján készítettek szöszedeteket is. Példának hozható fel a 13. században élt örmény egyházi történétíró, Kirakos Ganjakec'i, aki krónikájában szótárat állított össze örmény írással a korabeli mongol nyelvről.⁵² A 15. század második felében pedig megszületett az örmény írásos oszmánli, ugyanis az időközben oszmán-török alattvalókká váló örmények körében nyelvcsere zajlott le: anyanyelvüket elhagyták, helyét a korabeli török vette át, melyet azonban örmény írással jegyezték le.⁵³ Hasonló jelenség figyelhető meg a késő-középkorban és a koraújkorban, főleg a Lengyelországban, Krímben, Moldvában és részint Erdélyben megtelepedett örmények körében is. A 14. század második felére tehető az örmény írással lejegyzett úgynevezett armenokipcsak nyelvemlékek megszületése. A 9. század óta a Krímben élő örmények ugyanis nyelvcsereén estek át, s a tatárok által beszélt kipcsak-török nyelvet sajátították el. A Krími Kánság 1475. évi oszmán hódoltatása után ezek a már kipcsak nyelvet beszélő örmények nagy számban települtek át Lengyelországba és

⁵¹ Czeglédy, *i. m.*, 284.

⁵² Kirakos Ganjakec'i, *Patmut'win Hayoc'* [Örményország története]. Ašx. Karen Melik'-Ōhanjanyan. Erewan, 1961, 271–275.

⁵³ *Kamenic', Taregirk Hayoc' Lehastani ew Ŗumenioy* [Kamenieci krónika: a lengyelországi és a romániai örmények évkönyvei]. Ašx. Ališan Lewond Venetik, 1896, 50–51, 134–135; Jean Dénay, *L'Arméno-Coman et les 'éphémérides' de Kameniec (1604–1613)*. (Ural-Altäische Bibliothek, 4.) Wiesbaden, 1957, 38. Részletesen erről ld. még: Edmond Schütz, Armeno-Kiptschakisch und die Krim. In: *Hungaro-Turcica: Studies in Honour of J. Németh*. Ed. by Gyula Káldy-Nagy. Budapest, 1976, 185–205.

Moldvába.⁵⁴ A Lengyelországba költözött örmény csoportok az armeno-kipcsak nyelv mellett a 16. század elején elkezdtek használni a lengyelt, amelyet szintén örmény betűkkel jegyeztek le, sőt, 1545 körül Krakkóban könyveket is nyomtattak így.⁵⁵ Az armeno-kipcsak nyelvet beszélő lengyelországi örmények egy jelentős csoportja Kameniec-Podolski városának 1672. évi oszmán elfoglalását követően az Erdélyi Fejedelemség területére menekült.⁵⁶ Róluk a 17. századi végén (1691–1692) készült szentszéki jelentések félreérthetetlenül leírták, hogy az örményt csak „szakadár” papjaik beszélték, míg egymás között a „tatárok” nyelvén, azaz törökül kommunikáltak.⁵⁷

A Detre Csaba által megjelentett szójegyzékben szép számmal találunk olyan örmény szavakat, amelyek a közleményben „hun nyelvüként” vannak számon tartva, ami legalábbis elgondolkodtató. Ilyenek például: *selan* ’asztal’, ’oltár-asztal’; *at’or* ’szék’, ’trónus’; *erku* ’kettő’, ’ikrek’; *psak* ’korona’, ’koronázás’.⁵⁸

Summa summarum, a fent elmondottak erős kételyeket támasztanak az ún. „Iszfaháni-kódex” magtálalásának körülményeiről, állítólagos helyéről. Nem igazolható az ottani Szent Kereszt-monostor léte, ami enyhén szólva is gyanússá teszi a kézirattal kapcsolatos kijelentéseket. Detre Csaba megállapításainak és forrásközlésének hitelességét csak egyféleképpen lehetne megnyugtatóan igazolni: ha a tisztelt szerző végre bemutatná (vagy faksimilében közölné) az örmény betűs forrás eredetijét (ami egy ilyen horderejű felfedezés esetében a korrektség minimuma lenne). Ebben az esetben egy szakavatott történész vagy filológus pillanatokon belül meg tudná állapítani, hogy az „Iszfaháni-kódex” és annak mondanivalója hiteles-e vagy sem. Amíg ez nem történik meg, maradnak a mítoszok, a legendák, a kételyek és a kétségek.

⁵⁴ Minas Bžškeanc’, *Čanaparhordut’iwn i Lehastan* [Lengyelországi utazás]. Venetik, 1830, 107–110, 140, 144–150; *Kameniec*, 50, 135–136, 164–167, 172–176; Deny, *i. m.*, 25–27; *Step’anosi Rošk’ay*, 169; Gregorio Petrowicz, *La chiesa armena in Polonia. Parte prima 1350–1624*. (Studia Ecclesiastica 12, Historica 8, Dissertationes, 10.) Roma, 1971, 117–136.

⁵⁵ Jaroslav Dachkévitč, A. Lubelczyk et ses livres sur les Arméniens ukrainiens. *Revue des études arméniennes* N. S. 2 (1965) 375–381; Uő, J. Łasicki et son essai „De religione Armeniorum”. *Revue des études arméniennes* N. S. 2 (1965) 383–384; Petrowicz, *i. m.*, 83–85.

⁵⁶ *Step’anos Rošk’ay*, 182–183.

⁵⁷ Ld. erről a „tatár” nyelven kiválóan beszélő Oxendio Virziresco (1654–1715) erdélyi örmény unitus püspök, valamint a theatinus Sebastiano Maria Accorsi (?–1704) (a lembergi Örmény Kollégium prefektusa) és Giuseppe Bonalini (1650–1703) Erdélyben tevékenykedő olasz theatinus miszcionárius szentszéki jelentéseit: APF *Acta SC* (= Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide) Vol. 62. Fol. 125r–128v, APF *LDSC* (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione) Vol. 81. Fol. 215r–216v, APF *SC Fondo Armeni* Vol. 4. Fol. 219r, Fol. 233r, Fol. 261r–262r, Fol. 263r, Fol. 265r.

⁵⁸ Ezen túlmenően a közölt szöszedetből fonetikusán átírva bukkant fel a hunként aposztrofált és a ’világot’ jelentő *asar* szó, ami egyértelműen az örmény *ašxarh* ’világ’ jelentésű szó szándékosan torzított formája. Hasonló eset figyelhető meg a háborút jelölő „hun” *patera* szó esetén is. Itt ugyanis az örmény *paterazm* ’háború’ jelentésű szóval van dolgunk. Úgyszintén érdekesnek találok a „hun” *ishan* herceg szó esetét is, amely voltaképpen az örmény *išxan* ’herceg, fejedelem, tartományúr’ jelentéssel bír. Ugyanakkor az előbb felsorolt szavak bizonyíthatóan iráni eredetű kölcsönzések az örmény nyelvben. Detre, *i. m.*, 73, 74, 76.

The “Isfahan Codex” and Armenian Studies

Kornél NAGY

The research of the Hungarians’ ancient history is full with myths. The “Isfahan Codex” is a typical example of creating such a myth. The recent so-called “critical edition” of the Isfahan Codex stirred up storms in Hungarian scientific circles. Allegedly, the Codex itself, originated from Ancient Armenia, was discovered in the library of the Holy Cross Monastery in the Armenian quarter of the town Isfahan, now in Iran. Purportedly, the Codex contains a lengthy word list in the language of the ancient Huns written in Armenian letters. As published, the language of the Huns seems very similar to Hungarian, moreover, the Codex, at least according to the editor, helps undermine the well-known Finno-Ugrian theory on the origin of the old Hungarian language.

This article is primarily dedicated to cast doubt on the hypothesis found in the “critical edition” from a strictly scholarly point of view with the conclusion that in all probability the Codex does not exist at all. Furthermore, as a representative of Armenian studies in Hungary I try to survey the historical links between the Armenians and Huns in the early mediaeval Armenian chronicles written by Elišē, P’awstos Buzand, Łazar Parp’ec’i, Movsēs Xorenac’i, Bishop Sebēos, Vardapet Łewond and Movsēs Dasxuranc’i (Kałankatuac’i) in the 5th and 10th centuries. These chronicles often described the Huns’ incursions into Armenia and discussed their historical background. It should be emphasised, however, that Armenian chronicles did not say anything about the language of the Huns.